

*PÜNKÖSTI ÁRPÁD***Kilátás a Tien-Sanra*****RÁKOSI MÁTYÁS SZÁMŰZETÉSE ÉS HALÁLA**

Lenin utolsó még élő külföldi munkatársa – ahogy magát nevezte –, nem törődött bele, hogy elevenen eltemessék. Ha politikai vakságból figyelmen kívül hagyták is létfontosságú tapasztalatait, szüntelenül adta az életjeleket: ha másból nem, akkor a gyógykezeléséből csinált politikát. Az illetékesek hallani sem akartak arról, hogy újra végigkalandozzák a fél országot Kiszlovodszkig, sőt még a nyolcvan kilométernyire fekvő főváros, Frunze klinikájára sem adtak neki beutalót felülvizsgálatra. Végül 1965 augusztusában elengedik kétszer ilyen távolba is az ellenkező irányba, az Isszik-Kul tó partján fekvő Csolpon-Ata gyógyüdülőjébe. Itt helyreállt a harcossága. A kirgiz első titkár másfél oldalas táviratot küldött Brezsnyevnek, hogy RM még a rendőrökkel szemben is „erőszakos és szemtelen”, gyakran fenyegetőzik. Utazási engedélyt kapott Taskentbe, ám ahogy megérkezett, azonnal jegyet váltott Moszkvába, s a rendőrök szedték le a vonatról. A köpcös emberke 73 éves korában tudta meg, milyen érzés, ha saját rendszerének rendőrei ráteszik a kezüket. Botrányt is csapott, pedig rövid ideig tartott az egész, és nem az élete volt a tét.

Hiába figyelmeztették a külföldiekre vonatkozó rendszabályok betartására. Október végén orvosi igazolással jelent meg a városi pártszervezetnél, hogy Tokmak káros az egészségére. Ultimátumszerű beadványban követelte: engedjék Moszkvába, illetve telepítsék át Kujbisevbe, Szaratovba, vagy hasonló éghajlatú vidékre (európai területre). Valakivel konzultáltak, mert két hét sem telt el, amikor a városi szovjet elnöke tanácsolta Rákosinak, forduljon írásban az illetékesekhez – magyarhoz, szovjethez –, s érzékeltette, hogy kérése meghallgatásra talál. November 10-én pedig Andropov egyik helyettese tudatta a magyar nagykövettel, „ha magyar részről javasolják”, „Brezsnyev elvtársék” máshová költöztetik Rákosiékat. Noha megszegték az egyezséget, miszerint RM sorsa magyar ügy, de a változás nem volt olyan lényeges, hogy érdemes lett volna vitatni. A Kádár–Brezsnyev kapcsolat amúgy is döccenővel indult (a magyar pártvezető kifejezte a menesztett Hruscov iránti nagyrabecsülését), s RM egzecíroztatásával nem volt értelme terhelni ezt a viszonyt. A PB bele is egyezett, hogy egy jól megválasztott új lakóhelyet kijelölésébe. RM minden várakozását felülmúlva ez a hely, a Moszkvától párszáz kilométerre fekvő, Gorkij melletti Arzamasz lett. 1966 elején a Politikai Bizottság is áldását adta rá, de a költözés váratott magára.

Az odaadó testvér és sógornő bizonytalan visszaemlékező. A férjével – RM öccsével – együtt rendre egy évvel idősebbnek mondták Rákosit. Ferenc sokadik útlevélkérelme elutasítása után, 1966. március 8-án este kettesben koccintottak a hetvenöt éves „Mátyás egészségére” a 74. születésnap előtti estén. A sógomó ismerteti a Quick magazin 1966. március 20-i, „Üdvözlét Kamcsatkából” címmel, „Rákosi Mátyás, a ma-

* Részlet a szerző Rákosi-történelmének harmadik kötetéből – *Rákosi bukása, száműzetése és halála, 1953–1971* –, amely a könyvhétre jelenik meg az Európa kiadónál.

gyar Sztálin még él orosz száműzetésben” alcímmel közölt egész oldalas cikkét. A felületes, közhelyes – magyarításra is szoruló – cikk fordítása olvasható a könyvében. Néhány töredékmondat ebből: Az utóbbi években legalább háromszor jelentettek haláláról... Azonban ő, minden híresztelés ellenére él. A világ végére száműzték az elfelejtett 74 éves öregembert, Kamcsatka-félszigetére... Uralma alatt a letartóztatottak száma elérte a kétszázezret, ami hihetetlen egy tízmilliós nép esetében... Rákosi üldözési mániájának nem volt határozott iránya. Egyaránt fellépett a katolikus egyház, a kisparaszatok, az arisztokraták, a szociáldemokraták és saját birodalmának nem tetsző elvtársai ellen. A mai pártvezér Kádár János, a jelenlegi miniszterelnök, Kállai Gyula osztályellenségként együtt kerültek tömlőcbe.

Először Sztálin halála után halványodott el magyar helytartójának csillaga. 1956-ban Rákosi kénytelen volt lemondani. Visszament a Szovjetunióba. Azonban már túl késő volt... A forradalom leverése után az öreg, de nem fáradt „terrorista” hiába reménykedett a visszatérésében. Ezt a kellemetlen embert Hruscsov véglegesen a szovjet Távol-Keletre száműzte. Azóta Rákosi, orosz feleségével együtt Kamcsatkán él, 150 rubel nyugdíjon.

Az illetékes szerveken kívül Budapesten csak egy öreg nő tudja a címét: Rákosi nővére, özvegy Bányainé. Néhanapján kap tőle levelet Kamcsatkából. Az öreg farkas megalázkodva, kitzsítva siratja sorsát. Minden reggel kénytelen sorban állni a péknél kenyérért. Egy kiló alma tíz rubelbe kerül, és reumájára nem talál megfelelő kezelést. Ez a jutalma a szocializmusért áldozott életéért. Haragja a világ igazságtalansága miatt nem teljesen alaptalan, állítja a cikk. Miközben a magyar Sztálin a száműzetésben a kopjkákat számolgatja, kínzó mestere otthon élvezi a békés életet. Péter Gábor, Rákosi titkosrendőrségének teljhatalmú főnöke, minden vihar ellenére nyugodtan éldegél. Biztos forrásból tudjuk, hogy mint tanult szabó konfekciógyárat vezet Budapesten. (Péter Gábor 1959-ben egyéni kegyelemmel szabadult, s nyugdíjazásáig könyvtárosként dolgozott – P. Á.)

1966 nyarán a Rákosi-házaspár ismét beutalót kapott Csolpon-Atába. Ott pihent a Berliner Zeitung főmunkatársa, dr. Karl-Heinz Gerstner is. A német szót hallva Rákosi megszólította őt. A minden szalmaszálba belekapaszkodó RM külön örömeire szolgált, hogy egy berlini újságíróval hozta össze a sors. Gerstnerre mély benyomást tett – a színészi fogások is bevető – agg politikus. Túlzásoktól sem mentes, sőt hatásvadász története annyira lenyűgözte, hogy kockázatot is vállalt Rákosiért.

Őt-hat alkalommal találkoztak, és az esetenként többórás beszélgetés során RM részletesen elmondta neki, hogyan vett részt Ernst Thälmann oldalán a hamburgi felkelésben (1923). Szintén baráti kapcsolatok fűzik keletnémet kollégájához, Walter Ulbrichthoz, aki éveken át a szomszédjában lakott a moszkvai emigrációban. A magyarországi helyzetről előadta: sohasem lett volna ellenforradalom, ha a helyén maradhat. De a szovjet párt durván beavatkozott a magyar belügyekbe. Hozzá nem értő, gyenge emberek kerültek a helyére, és nélküle a vezetés csődöt mondott. Élesen támadta Hruscsovot, a hruscsovi politikát. A nemzetközi kommunista mozgalom váltsága a XX. kongresszussal kezdődött, a kínaiak szakadár tevékenységéért is Hruscsovot okolta. Saját sorsáról elmondta, azzal az ürüggyel „csalták ki” a Szovjetunióba, hogy helyre kell állítania az egészségét, s lényegében deportálták Tokmakba. Csak egy üres parasztházat kapott, hetekig a földön aludtak. A milícia parancsnokán kívül senki sem állt vele szóba. Hosszas könyörgés után kapott csak pár bútordarabot. Hiába folyamodott minden számba jövő szovjet vezetőhöz, válaszra sem méltatták. Először ta-

valy üdülhetett. Többször gondolt öngyilkosságra. Az tartja életben, hogy egyszer még hazajuthat és viszontláthatja barátait, rokonait. Kérte Gerstnert, számoljon be nehéz helyzetéről Ulbrichtnak, hogy közbejárhasson a szovjet vezetőknel hazatérése ügyében.

Gerstner beszámolója a találkozóról csak bő évvel később jutott el a magyar vezetőkhez, köztük feltehetően Kádárhoz is. Noha Gerstner hazatérve nyomban átadta a német párt illetékeseinek RM üzenetét – írásban is (nem cikk formájában!) –, tanácsolták neki, hogy felejtse el az egészet. Am Gerstnert nem hagyta nyugodni a szegény Rákosi sorsa. Egy év múlva, 1967 őszén felkereste a berlini magyar nagykövetség egyik tanácsosát, és bizalmasan elmondta neki is a találkozás történetét. A fentebb ismertetett „diplomáciai feljegyzés” a földön alvás mellett még két Rákositól teljesen idegen újdonságot tartalmazott: az öngyilkosság gondolatát, és azt, hogy barátai vannak.

Gerstner két lányával üdült Csolpon-Atában. Feltehetően az egyik gyermek naplóját idézi a Felhőgyerek című regény (Sibylle Muthesius: Felhőgyerek. Magvető, 1984.): „Épp most voltam Majával Rakkuschinál (Rákosinál – a ford.) Itt él ezen a vidéken egy faluban, elzárva a világtól... Leveleket nem kap. Barátok nem látogathatják meg. Senki nem tudja, hol van. Az alatt a rövid idő alatt, amíg nála voltunk, elmondta, hogy közeli barátságban volt Helene Weigellel, Johannes R. Becherrel... Az egyik legjobb barátja Lenin volt. Sztálint is nagyon jól ismerte. Hruscsovval hadilábon állt, annak ellenére, hogy annyira hasonlítanak egymáshoz, mind a kettő kicsi, gömbölyű és kopasz. Nem ismerem a politikai összefüggéseket, hogy miért gyűlöli most annyira a magyar nép.”

Noha a berlini újságíró „beszervezése” felvidíthatta volna Rákosit, az üdülőből is panaszkodott Csrepa Teréznek: „leveleimet ugyanúgy cenzúrázzák, mint 8–10 év előtt, lelkiismeretesen lenyalják róluk a bélyeget, hogy nincs-e alatta valami felforgatásra vonatkozó titkos üzenet”. Helyzete változatlansága is arra sarkallta, hogy újabb hivatalos leveleket küldjön haza. A téma a régi, csak a dátum más, meg a címzett. Szeptember elején a magyar kormánynak meg a KB-nak írt, 1967 januárjában pedig Kádár Jánosnak és Kállai Gyula miniszterelnöknek. Találékonyága változatlan: a közlegő Lenin centenáriuma irántó visszaemlékezése megírásához is segítséget kért. S elárulta, hogy márciusban lesz 75 éves. Válasz semmi. Pedig itthon a PB 1966. szeptember 20-án megbízta a Biszku Béla, Kállai Gyula és Komócsin Zoltán hármast, készítsen javaslatot „a Rákosi-kérdés megoldására”. A levél nyomtatékosította szándékukat.

A január végére elkészülő előterjesztés javasolta, hogy „a szükséges előkészítés után” tegyék lehetővé Rákosi Mátyás számára, hogy 1967 folyamán hazatérjen. Kikötötték, hogy itthon „semmiféle politikai, közéleti, társadalmi szerepet nem játszhat”. Vállalnia kell: „semmi olyat nem tesz”, ami ellenkezik a párt határozataival. Hazatérése után Budapesten kap „megfelelő lakást és havi 3200 forint nyugdíjat” (a felesége 1600 forintot). Visszaemlékezéseihez kutatásokat folytathat, de a memoárt csakis Magyarországon publikálhatja, és semmilyen írást, még magánlevelet sem juttathat külföldre.

Hazatéréséről „konzultálni kell” az SZKP Központi Bizottságával. (Aczél György és Sándor József.) Beszélni kell Biró Ferencsel, hogy a családdal együtt „vállaljanak politikai és erkölcsi felelőséget Rákosi Mátyásért” (Sándor József). Közölni kell Rákosival, a hazatérésevel kapcsolatos feltételeket. (Aczél György és Sándor József.) Majd a PB újból meg tárgyalja az ügyet, és javaslatát a KB elé terjeszti. Terv: „hazahozatal”

a harmadik negyedévben, a következő hír kíséretében: Rákosi Mátyás, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának volt első titkára, a Szovjetunióban 1956. július óta folytatott gyógykezeléséről visszatért Magyarországra. A PB 1967. február 7-én jóváhagyta az abszurdumokat is (családi „gyámság”, tizenegy évig tartó gyógykezelés).

Miközben Budapesten már a hazahozatalára készültek, Tokmakban közölték vele, egészségügyi okokból engedélyezik, hogy átköltözzön Arzamaszba (a cár annak idején ide száműzte Gorkijt). A hírre RM – mintha tudta volna, mi folyik otthon –, állítólag, emelve a tétet azt felelte: neki nem új száműzetési hely kell, hanem a száműzetés megszüntetése, s kizárólag azért egyezik bele a költözésbe, hogy a felesége többször találkozhasson a fiával és az unokáival. Dacosan jelezte tehát: akár az egészsége rovására is képes valami sztrájkfélére, hogy a számkivetéstől megszabaduljon.

1966. október 6-án azt írta a testvérének, hogy az utazás megviselte, az első napokat szállodában töltötték Arzamaszban. Az új címe: Nyizsegorodszkaja ulica 1. kv. 4 – a „vakok háza”. A szomszédos gyárban ugyanis sok vakot és gyengén látót foglalkoztatnak, s köztük RM és felesége lett a ház „szeme”. Amit RM az ötvenezres városról ír, önarckép is: „tipikus cári időből való kupecfészek, a közepén, a görbe utcákon minden házban üzlet... Néhány éve azonban ipart helyeztek ide, s a város centrumától úgy 2-3 kilométerre teljesen új település keletkezett, 4-5 emeletes, 80-100 lakásos modern házak tucatjai nőttek, és nőnek ki a sártengerből. Mi is itt fogunk lakni”. Az élelmiszerellátás ugyan Tokmakban is gyenge volt, Arzamaszban viszont kriminálisan rossz: gyümölcs szinte semmi, zöldség alig. Nehezebb lett Fenyának a háztartás vezetése. A sógornő szerint – aki lakott a száz kilométerre fekvő Gorkijban –, az időjárás itt is zord, a tél korán kezdődik és kegyetlenül hideg. A költözéskor mindketten megfáztak, sokáig betegeskedtek. Novemberben RM elcsúszott az utcán, jó ideig bottal sántikált. Az orvosi ellátás kritikán aluli. Mikor Lev Pahomov – Fenyá Moszkvában élő fia – megtudta, hogy betegek, odautazott tíz napra, így november 16-án felköszönthette születésnapján az édesanyját. Utána a felesége segítette és ápolta őket két héten át.

RM továbbra is rendőri felügyelet alatt állt. Év végére jobban lett, s ekkor Brezsnyevnek írt. Válasz semmi. Öccse, Ferenc Kádárhoz fordult útlevelekérelmével. S láss csodát: nem utasították vissza! Az útlevelekiadás azonban elhúzódott, így a 75. születésnapra nem ért Arzamaszba, de áprilisban ott töltött két hetet. Állítólag ekkor mondta RM az öccsének: az istenit ennek a politikának, nem tudok tőle megszabadulni! Hazatérve Ferenc szintén Brezsnyevhez fordult fivére miatt. De kérte RM külföldi ismerőseit is (Louis Aragón, Umberto Terracini stb.), járjanak közbe az érdekében. A szöveg alapján mintha Ferenc írta volna a következő kérelmet is Kádárnak, bár Mátyás nővére, özv. Bányai Zoltánné (Gizi) a feladó. (A levélben Rákosira igazították a Himnusz: „megbűnhődte a múltat és jövődöt”.)

Kádár az 1967. február végi moszkvai tárgyalásain jelezte, készek hazaengedni Rákosit. Brezsnyev azt felelte: semmi gond vele, mostanában nem is írt, bár a helyi hatóságoktól kérte, hogy Gorkijba költözhessen, de tudomására hozták, forduljon a magyar szervekhez. Jobb választ Kádár nem is kaphatott volna. Ha Moszkvának nincs terhére, Budapest is meglesz nélküle! Arra azért gondosan vigyáztak, hogy ne legyen körülötte kalamajka. A PB és a Titkárság többször tárgyalta RM egészségi állapotáról – orvosi leleteit gondosan ellenőriztették a Kútvölgyi Kórház orvosaival –, s engedélyezték az újabb kiszlovodszki gyógyüdülést. Miután makacs szempanaszaival helyben nem tudtak mit kezdeni, megengedték, hogy Gorkijban kezeljék.

Előzetesen úgy tervezték, hogy RM augusztus tájékán itthon lehet. De a PB csak jóval ez után indította el Aczél György és Sándor József tapogatózó tárgyalásait. 1967. november 5-én beszéltek Biró Ferencsel (később Fock Jenő is fogadta őt). Kérdésükre a fivér csak azt válaszolhatta, hogy a család nem tud garanciát vállalni testvérük magatartásáért. Írásban ezt kiegészítette azzal: „mi, Rákosi Mátyás testvérei befolyásolni fogjuk őt abban az irányban, hogy kerüljön bármiféle politikai harcot”. A család is töprenghetett, hogy mi jön ki ebből; a sógomó csak tizenegy nap késéssel értesítette Mátyást, hogy a férje volt „a legmagasabb instancián, ahol biztatóan fogadták”. RM viszont még aznap megírta nekik, hogy Gorkijba költözhet (szembetegsége kezelése miatt is). Noha a költözést ő követelte, a hazatérés reményében gondolkodási időt kért. Táviratozott Ferencnek, hogy mit tegyen, s telefonált Fénya fiának is, hogy hívja Ferencéket megtudakolni: menjenek vagy maradjanak. Ferenc azt üzentte, hogy költözzön, s azt táviratozta: „A kérdés az előkészítés stádiumán átment. Maradtak a legfelsőbb hatóságok. Feltételezzük, a határozat pozitív lesz. Levelek valószínűleg feltartóztatva.” (Akkor lettek dühösek, amikor később megtudták, hogy a hazatérésről 1967. január 27-én született PB határozat, amit úgy értelmeztek, hogy egy éve már Magyarországon lehetett volna.)

Karácsony napján, 1967. december 25-én költöztek Gorkijba, és szívritmuszavara miatt Rákosit nyomban benntartották a kórházban. A Belinszkij utca 47 alatti 10-es számú lakásban jó körülmények közé kerültek. (A feleség fényűző berendezésről ír.) Rákosit 1968 elején a kórházból rendelték Moszkvába, hogy Aczél György és Sándor József a hazatérésről tárgyaljon vele. A helyszín egy Moszkva környéki villa, amiről az ott jártas RM is csak annyit tudott megállapítani „Barvicha?”. Aczéléknak az SZKP KB Külügyi Osztálya megbízott vezetője előzetesen azt mondta: ők „nem bántódnának, ha megszabadulnának tőle”.

1968. január 9-én Rákosi Mátyás azzal kezdte a beszélgetést, hogy öregember, súlyos szívbjaja van, a szemén lévő szürke hályogtól nem lát – „de egész magatartása, mozgása, a csatolt levél szemüveg nélküli megírása, nem ezt látszik bizonyítani”. Hazatérése utáni terveiről azt mondta, „csalódott”, mert azt hitte, máris mehet haza. Aztán kijelentette, hogy nem kíván politizálni, majd azonnal politizálni kezdett. Kifejtette, ha Lukács György és Antal István (volt horthysta miniszter) nyilatkozhat a Népszabadságban, miért kell őt száműzetésben tartani. Személyes érdemeként ecsegtelte, hogy 1956. november 4-én a szovjet csapatok segítséget nyújtottak Magyarországnak. „Csak nekem köszönhető – Brezsnyev elvtárssal szemben, aki nem értett egyet a Kádár János elvtárssal kapcsolatos személyi javaslatommal –, hogy kiharcoltam: vele vegyék fel a kapcsolatot.”

„Beszélgetés közben mindjobban belelovalta magát a politikai kérdésekbe, bár újra meg újra kijelentette, hogy nem kíván politizálni, kivéve, ha a pártnak szüksége van rá.” Beszélt arról, hogy a Szovjetunióban folyik a múlt átértékelése. Megjelent Bugyonnij emlékirata, aki a harmincas években a hadbírósnak elnökeként részese volt Tuha-csevszkij marsall és más katonai vezetők halálra ítélésének. Nemsokára megjelenik Vorosilov emlékirata, aki akkor honvédelmi miniszter volt. Molotov is írja az emlékiratait. Kifejtette, hogy „a magyarországi pereket is mind Moszkvából irányították”. Azt állította, hogy megváltozott róla az SZKP vezetőinek a véleménye. Fénya testvére, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának tagja, beszélgetett „a külügyekért felelős elnökségi taggal”, aki azt mondta: „kellemetlen számukra, hogy itt kell tartani őt”. Nyugati kommunista pártok képviselői is intervenáltak az SZKP vezetőinél az érdekében.

Az egy és negyedórás találkozó alatt „rendkívül fürgén, szellemileg frissen és jót tájékozottan beszélt”. Aczélék kérésére, hazatérése utáni céljait ekképp foglalta írásba: „Az a szándékom, hogy úgy élek, mint a többi öreg nyugdíjas, azzal a különbséggel, hogy politizálni nem kívánok, bár a párt politikáját helyeslem. Egyben szeretném súlyos szívbajomat és a szürke hályogot normális viszonyok között gyógyítani... szeretnék visszaemlékezéseimen dolgozni... S nem utolsó sorban szeretném annyi hányattatás után hazámban, hozzátartozóim körében leélni hátralévő időmet.” Kérdőírói szükségét érezték, hogy a beszélgetés végén lehűtsék Rákosit, mondván: ne legyenek illúziói, ügyében majd az illetékes pártszervek döntenek. Andropov felháborodottan cáfolta Aczéléknak, amit RM 1956-tal kapcsolatban mondott, és kijelentette: „Nem jó az, ha egy kis tolvaj nagy gazembernek akar látszani, de lehangoló és szomorú, ha egy nagy gazember kis tolvajként hazudozik.” A magyarokon múlik, mi lesz vele, kérdés „tudnak-e olyan lehetőséget teremteni, hogy ne árthasson”.

Aczél György és Sándor József jelentése nem elfogulatlan. Nem az a fő kifogásuk, hogy RM bűnei elévülhetetlenek, hanem a félelem. Andropov ezt így fogalmazta meg: „Az a véleményem, hogy Rákosi mindent megtesz önök és mi ellenünk, amire lehetősége van.” A legfőbb veszély, hogy a közös múltra emlékezteti Kádárt és a világot. Annak semmi jelentősége sem volt, amit Aczélék hangsúlyoztak, hogy RM „nem ért egyet pártunknak sem bel-, sem külpolitikájával, hallatlan düh és indulat fűti”. Idézték kezelőorvosát is: „semmilyen közvetlen veszély jelenleg nem áll fenn, általános érlelmeszedéssel összefüggő állapotról van szó”. Bár tudomásunk szerint Andropovon kívül más szovjet vezetővel nem tárgyaltak, arra hivatkoztak, hogy a „legfőbb vezetők” szívesebben vennék, ha nem bolygatnák az ügyet, nehogy „komplikációkat okozzon”. „Mindent egybevetve, mégis úgy gondoljuk, hogy pártunk, s az ország helyzete lehetővé teszi Rákosi hazahozatalát.” Javasolták, hogy a Központi Bizottság elvben járuljon hozzá hazatéréséhez. Ha ezzel az SZKP vezetése is egyetért, az időpontot a PB határozza meg. Változás, hogy RM Budapest helyett a vonzáskörzetben lakna. Háromszáz forintot „lealkudtak” a nyugdíjból, s kettejük havi 4500 forintját kegydíjnak nevezték. A hazatérése után megjelenő hír új változata: „az 1956. óta a Szovjetunióban tartózkodó Rákosi Mátyás, többszöri kérésére, engedélyt kapott [a] hazaköltözésre”.

Bár RM azzal zárta levelét: „Magas koromra és súlyos egészségi állapotomra való tekintettel újra kérem, hogy hazatérésem kérdését mielőbb pozitíven döntsék el”, a jelentés intószavai után Fehér Lajos azt javasolta a Politikai Bizottság 1968. február 6-i ülésén, hogy hagyják nyitva a kérdést a nyárig. Kádár – s a testület – nem az elodázást választotta, hanem a Központi Bizottságra bízta a döntést. Nem kapkodtak. A tervezett két hónap helyett négyig készült az „új” jelentés, amiben a leglényegesebb változás az, hogy nem ketten, hanem öten írták alá, mert a „megoldással” már ekkora bizottság foglalkozott. A PB kikérte az SZKP véleményét, s ők 1968. július 22-én áldásukat adták a hazatérésre. Beleegyezésüket RM saját befolyásának is tulajdoníthatta volna, mivel éppen ekkor kérte Brezsnyevet és Koszigin, hogy támogassák. RM öccse, Ferenc pedig a legfőbb ügyésznek írt, hogy az segítsen fivérének, aki bírósági ítélet nélkül, immár a tizenkettedik évét tölti „szovjet deportálásban”. Am RM balsorsán mintha a szovjet vagy a magyar pártvezetés sem tudott volna fordítani. Augusztus 20-21-én a Varsói Szerződés öt tagállamának csapatai – köztük a magyar egységek – bevonultak Csehszlovákiába. RM – egy hónap múlva – azt írta levelezőpartnerének, Csrepka Teréznek: „Otthonról azt sejtetik, hogy az én hazautazásomat talán a Csehországban történtek halasztották el.” Mégis örült: „En nagyon meg voltam elégedve azzal, hogy

a mieink nem vártak, amíg Prágában is olyan eseményekre kerül sor, mint nálunk, 1956-ban Pesten.”

1956 óta ez az első alkalom, hogy RM megértő volt és türelmes. Politikus viselkedését segítette, hogy a hazakészülődés hónapjaiban ismét kezdtek úgy bánni vele, mint egy nyugdíjas első titkárral. Különszoba a kórházban, ugráltak körülötte a professzorok – szanatóriumi beutaló, újabb kórházi kezelés. S Ferenc is újból náluk tölthetett két hetet. Otléte alatt RM (december 9-én) levélben hívta fel a szovjet és a magyar miniszterelnök, valamint Brezsnyev figyelmét arra, hogy múlik az idő és még mindig nincs otthon. Hazaérkezve Ferenc Kádár János szemére vetette, hogy Lenin egyik közvetlen munkatársa, a súlyosan beteg Rákosi Máttyás élete szovjet deportálásban ér véget. Válasz: az ügy „a KB illetékesei előtt ismert”.

1968-ban a negyedik kórházi kezelésből RM csak szilveszterre került haza. Fénya panaszkodott, hogy egyre többet fekszik, sétálni sem jár, ő pedig arról értesítette Ferencet, hogy újból sürgette a hazatérését. Az idestova egy éve alakult ötfős bizottság össze is ült, s akárcsak egy éve, a PB 1969 februárjában zöld utat adott a KB elé terjesztendő jelentésnek. Úgy gondolták, hogy RM áprilisban hazatérhet. Utazásának politikai, jogi, de még lelki ága-bogai is voltak. A kényes egyensúlyt ekkor állítólag a Der Spiegel 1969. február 3-i, Jonathán című zűrzavaros cikkekcskéje borította fel.

„Az 5 éve halottnak mondott magyar ex-diktátor, Rákosi Máttyás almát kér. Az öreg sztálinista pártfőtitkárt és miniszterelnököt 1956-ban, húszéves [sic!] »rémkorszak« után... megbuktatták és repülővel a Szovjetunióba menekült. 1963-ban, amint a hír lábra kapott, hogy a moszkvai Kreml-kórházban meghalt, több újság közölt nekrológot Rákosiról, a Borzáról. Most egy magyar festőnő egy kirgiz faluban találkozott vele: Rákosi a kezében egy ócska bevásárlószatyorral gyümölcsre alkudott egy paraszt-asszonnyal. A magyar nő megszólította és Rákosi csakhamar elpanaszolta sorsát. A feleségével nagyon szerény nyugdíjból él, nem szabad magyar újságokat olvasnia, »mert azok az igazságot írják, azt, hogy a magyar nép engem visszavár, hogy csak én tudom Magyarországot megmenteni! De ez a Kremlnek rendkívül kellemetlen! Ott a Nagy Októberi Forradalomnak vége! Mondja el otthon: Én kész vagyok visszatérni! Meg fogom menteni a forradalmat! Az elvtársaimnak ki kell erőszakolni hazatérésemet a Kremltől!« Miután a magyar asszony elbúcsúzott tőle, utána kiáltott: »És még egy kérés. Nagyon vágyódom a magyar alma után. A magyar Jonathánhoz nincs fogható. Ha Ön jó elvtársnő, küld nekem egy csomag almát.«”

Szomorú, ha a Központi Bizottság tagjait ez a bugyutaság figyelmeztette arra, mégsem veszélytelen hazaengedni Rákosit. Az 1969. március 6-ai ülésen Révész Géza feljajdult: ez a „politikai hulla még bűzlik”. Dabronaki Gyula arra emlékeztetett, hogy „élnek a mártírok hozzátartozói, élnek azok az elvtársak... akik a törvénysértések áldozatai voltak. Mit csináljunk, ha az elvtársak egy része követeli Rákosi Máttyás bíróság elé állítását? Milyen párttörvényre, milyen jogra hivatkozva fogjuk megtagadni azoknak az elvtársaknak a kérését, akiknek erre erkölcsi, politikai okuk van?” A „lex Rákosi”-ról, a megelőlegezett amnesztiáról elfeledkeztek, azt viszont jól érzékelték, hogy holmi jogi csűrés-csavarással nehéz elnémítani az embereket.

Senki sem akart Rákosiért felelősséget vállalni. Kádár sem. Néhány támogatás, néhány ózdkodás után kijelentette, nem kell Rákosinak áprilisban itthon lennie, „időnk volt eddig is, van most is”. „Ha úgy látják az elvtársak... hogy nem elvben ellenzik, hanem az időpon tot nem tartják alkalmasnak [a] hazahozatalára, határozzanak így, hogy egy bizonyos idő múlva a Politikai Bizottság mérlegelje újra az időpontot.” Az

egyhangú szavazásra dresszírozott Központi Bizottság öt ellenszavazattal jelezte kétségeit. Rákosinak folytatnia kellett a magyar és a szovjet hatalom csúcsainak bombázását, hogy engedjék ki az egérfogóból. (Hűségös társa, öccse, Ferenc, 1968 márciusától RM 1971-ben bekövetkezett haláláig ötvennél több kérvényt, folyamodványt, levelet, nyilatkozatot juttatott el mindenkire, akitől segítséget remélhetett. Pedig a rendőrség is figyelmeztette, hogy maradjon veszteg.) RM Gorkijban is megpróbált engedélyt szerezni a moszkvai utazáshoz. Am itt is tudták a helyes választ: kérését felterjesztik az illetékesekhez...

Rákosi 1969. április 20-ai levelében tudatja Ferencel, hogy végrendelkezni akar. Moszkvai utazási kérelmére a gorkiji „összekötő elvtárs” azt felelte, legyen türelmemmel. De tizenkét év óta erre kérik, s végül kifut az időből. „Elhatároztam, hogy végrendeletet készítek, s ezzel kapcsolatban kiderült, hogy anyagi ügyeim teljesen rendezetlenek... halálom esetén a Fenyicska itt marad pórnén... nyugdíjigénye vagy hasonló nincs, mert mint most kiderült, én nem nyugdíjat, hanem segélyt kapok... Most ezt a kérdést is fel akarom vetni itt is, Pesten is.” Szerezzenek neki egy magyar ügyvédet.

Levelének másolatát Biró Ferenc elküldte a pár napja kinevezett miniszterelnöknek, Fock Jenőnek is. S 1969. május 5-én RM újabb levél-kampányt indított. A címzett: Brezsnyev, másolat: Szuszlov. (Lenin „egyetlen élő külföldi munkatársa”-ként kéri, engedélyezzék visszatérését Magyarországra, ahol öt testvére él.) Kádár Jánost és Fock Jenőt arra emlékeztette, 1966-ban arról értesítették, hogy foglalkoznak az ügyével, s „megfelelő időben” választ kap. Megtudta, hogy a szovjetek „felhívták a magyar illetékesek figyelmét arra, hogy további itt-tartásom számukra terhes”. Félrevezethették, hiszen Brezsnyevhez és Szuszlovhoz intézett levelét is csupán azzal a megjegyzéssel adták át a magyaroknak, hogy RM szanatóriumba szeretne menni, s ha nincs ellene kifogás, ők beutalják.

Egy hét múlva RM azt kérte Fock Jenőtől, hogy segítse koronát rakatni a fogára. A gorkiji klinikának járó fogaranyat két évre előre elosztották, rá csak 1971-ben kerülne sor, de Moszkvában egy-két hét alatt megcsinálnák. Képtelenség, írja, hogy ilyen „jelentéktelen ügyben” végiglevelezze a magyar és a szovjet vezetőket. Ezért adjanak neki végre útlevelet. Ismerteti a nyugdíj-ügyet, s hogy képviselővel ügyvédet kíván megbízni. „Ettől természetesen elálllok, ha hamarosan hazamehetek.”

A sógornő szerint: „Mátyás kikötése, hogy párttag legyen az ügyvéd, szinte bilincsbe verte a kezünket.” Végül a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke, dr. Gárgyán Imre elvállalta az ügyet. De szükség volt RM – közjegyzőileg hitelesített – meghatalmazására, s munkában töltött éveinek adataira, fizetésének igazolására stb. Ha így szabályos, akkor is képtelenség a volt miniszterelnök, és párt első titkár csuklóztatása. Európa nyugati felén az elnökök, miniszterelnökök általában aktív utódjuk fizetését kapják nyugdíjként. Totalitárius rendszerekben nincs „szokásban” a nyugdíjas első ember. A keleti blokk vezetőinek – ha nyugdíjba mentek (volna) – csak szubjektív alapon lehetett (volna) megállapítani a járandóságát. Egyrészt életpályájuk miatt, amiben többnyire megtalálható volt a börtön, az illegálitás, pár külföldi megbízatás. A nyugdíj-megállapítási szabályok alkalmazása rájuk azért is abszurd, mert a csúcson sem valós fizetést kaptak, hanem inkább zsebpénzt, hisz ellátták őket. Am RM esetében mintha valakiknek öröme tellett volna abban, hogy megugráltathatja a fogatlan oroszlant. S talán ő is szívesen ugrott, hogy újból és újból felhívja magára a figyelmet. Ha nem így lett volna, akkor a miniszterelnököt nem zsarolni próbálja, hanem soron kí-

vüli nyugdíj megállapítást kér tőle – ami persze épp olyan eredménytelen lett volna, mint a fáradságos és költséges hivatalos út.

(RM: „Nem tudom, kell-e igazolni a munkában eltöltött éveket: 1912-től kezdve 1956 júliusáig dolgoztam, kivéve az első világháború 4 évét. 1918-tól kezdve 1956 júliusáig párt- és állami munkán voltam, persze, a 16 évi börtön megszakításával. Ez utóbbira vonatkozólag még Nagy Ferenc, vagy Tildy Zoltán idejéből van egy minisztertanácsi határozat, amelynek értelmében a Horthy-rendszer üldözöttjei bizonyos kategóriáinak 20 évi nyugdíjjogosultságot ismernek el, s ebbe én is beletartozom. De lehet, hogy ez nem lényeges. Engem elsősorban az érdekel, hogy milyen özvegyi nyugdíjra jogosult halálom után a feleségem.”)

Ha már egyszer futni hagyták, nem a nyugdíj-ügyben kellett volna kicsinyeskedni vele. Veres József munkaügyi miniszter szerint – 11 év szolgálati idő után (1945–1956) az akkori miniszteri fizetés 55,5 százaléka illeti meg 3400 forint (amennyi Szabó János város- és községgazdálkodási minisztert). Ezután a „kegydíj” 2800 forint lett (volna, ha hazatér).

Ferenc megírja Mátyásnak az ügyvéd kérdéseit: „Miért nem akarsz te hazajönni? Amint hazatérsz, rögtön folyósítják a nyugdíjat.” Ha RM hajlandó hazatérési nyilatkozatot adni, ebben is „közreműködik”. Postafordultával megkapta a megbízást. RM: „Még közlöm, hogy Magyarországot diplomata útlevéllel 1956. július 26-án hagytam el, s azóta megszakítás nélkül a Szovjetunióban tartózkodom.” Az ügyvéd: érvényes diplomáciai útlevéllel minden további nélkül hazautazhat. A sógornő: egy ügyvéd tudhatná, hogy a címerváltozás után az útleveleket kicserélték, a régiakkal legfeljebb Meseországba lehet utazni.

Rákosit öregkorában ismét összehozta a sors Sík Endrével. Ellentmondásos kapcsolat fűzte össze őket. Még a hadifogolytáborból – 1915 óta – ismerték egymást. A börtönben RM Sík Asszonyok nélkül című versét mondogatta magában. 1941-ben, Moszkvában az író, történész, Kossuth rádióbeli szerkesztőtárs segítséget kért Rákositól, mert kizárták a pártból, de RM elutasította. 1945-ben rendőrt akart csinálni belőle, aztán hagyta, hogy diplomata legyen, de titkos jelentést kért tőle a nagykövetről, és Sík vállalta a szerepet. 1962-ben a nyugdíjas külügyminiszter értetlenségét fejezte ki a KB-ülésen, hogy Rákosiékát futni hagyja a bíróság. 1963 őszén Ferenc Sík Endrétől kérdezte meg, hogy fivére érdekében kihez fordulhat. A sógornő szerint Sík nyíltan megmondta, hogy senkihez: „Maguk nem ismerik ezeket! Ezek gengszterek.” Kijelentése nem illik korábbi véleményéhez. Mégis (a két éve megbénult) Sík Endre értesítette 1969-ben elsőként és állítólag „kitörő örömmel” Ferencet, hogy a KB döntött Rákosi hazatéréséről. Júniusban RM – olyan Sík Endrét mentő mondatokkal, hogy „sikerült megszereznem címedet”, meg „úgy tudom, hogy Te a párt Központi Bizottságának tagja vagy”, s nem említve, hogy tud a KB-határozat létezéséről – hozzá fordult segítségért. Sík azonnal elküldte Kádárnak a levelet, s ő még aznap elolvasta. Talán RM visszafogott kérelmének is szerepe volt abban, hogy amikor néhány nap múlva Biszku tájékoztatta Kádárt Rákosiról (szanatóriumi beutalás, nyugdíj-megállapítás), az első titkár elérkezettnek látta az időt, hogy újból a PB elé terjesszék hazahozatalát. (Kádár felhívta Sík Endrét, hogy válaszolja azt Rákosinak: „a helyzetét megérti” és a levelét beküldte a pártközpontba. Ettől kezdve, RM haláláig levelezett egymással az egymást segítő és megmentő két öreg bolsevik.)

Ha netán Kádár maga is megértette RM helyzetét, nem sürgette a PB-t a hazahozatal miatt. Biró Zoltán 1969. augusztus végén kihallgatást kért „utódától”, a Politikai

Főiskola vezetőjétől, a PB-tag Nemes Dezsőtől. Ő aztán kertelés nélkül közölte vele: amíg nincs garancia Rákosi kockázatmentes hazahozatalára, addig szó sem lehet róla. Kockázat a frakcióveszély, meg az, hogy a törvénytelenségek érintettjei közül valaki inzultálná.

Noha Bíró Zoltán eligazítása egyértelmű volt, testvére, Ferenc családja hamarosan örömmámorban úszott, hogy Rákosi végre hazatérhet. Allítólag 1969. október 4-én Ferenc azt írta Mátyásnak: „egész Budapest erről beszél”. A sógomó eltévesztette a dátumot, vagy Sík Endre késve értesítette őket a KB márciusi döntéséről, s nem említette, hogy csak elvi beleegyezésről van szó, de időpont nincs? A sógomó azt írja, hogy a „neves francia, olasz, svéd, dán, német kommunisták” interveniálása készítette döntésre a KB-t, s a határozatról „hivatalosan” értesítették a testvéreit. De még annak sincs nyoma, hogy RM tudomására hozták volna a döntést. Ferencék mégis örültek. Azokban a napokban folyton csengett náluk a telefon. „Ismerősök és ismeretlenek érdeklődtek, megjött-e már Mátyás. Voltak olyan telefonálók, akik egyenesen Mátyást kérték a telefonhoz, s azt hitték, letagadjuk őt. Akadt olyan is, aki nem hitte el, hogy Mátyás nincs itthon, és erősködött, hogy a hetes autóbusz ablakából a saját szemével látta Mátyást a Rákóczi úton sétálni.”

(RM öröme a Pravda november elsejei számában fényképet közöltek Leninről, amelyen többek között ő is szerepelt. Be is számolt Csrepka Teréznek a malórról: ha a szerkesztők észreveszik, biztosan eltüntetik a képről. A „retus” bevett szokás volt a kommunista pártok történetében. Sztálin életében is odavarázolták mellé Rákosit egy felvételre. Am az eltüntetés gyakoribb volt a retusőr műhelyekben, és az életben is.)

Rákosi a Rákóczi úton? Hát elég képtelen, noha Terracini szenátor azt írta Ferencnek, hogy magas állású személyek arról tájékoztatták, szándékukban áll „utat nyitni” RM hazatéréséhez. Ezek után részesítették Ferencet rendőri figyelmeztetésben, mert – bátyja hazatérése érdekében kifejtett – „tevékenysége sérti a Magyar Népköztársaság érdekeit”. Ugyanekkor a gorkiji szovjet elnökhelyettese ajánlékot vitt Rákosinak a kórházba, és boldog újesztendőt kívánt neki. Még kórházba menetele előtt – november végén – RM arra kérte Ferencet, hogy hosszabbítsa meg neki a lapok előfizetését az 1970-es esztendőre.

Ferenc Kádár Jánosnál és Fock Jenőnél tiltakozott megalázó figyelmeztetése miatt. Az lenne becstelen, embertelen, kommunistához méltatlan, ha nem törődne a fivérével. Csak azon fáradozik, hogy egy öreg, meggyötört, súlyosan beteg magyar kommunista úgy élhesse le hátralévő napjait, mint „bármelyik más, egyszerű magyar állampolgár”. Mert deportálásának időtartamáról semmiféle tájékoztatást nem kapott egyikőjük sem (pedig közülük már csak ő van innen a hetvenen). A kilátástalan és könyörtelen helyzet készíti arra, hogy „nemhivatalos fórumokhoz is” forduljon. Szeretnék végre megtudni, hogy Rákosi Mátyás „mikor lesz szabad, mikor térhet haza”. Kéri, hogy a „természetes testvéri viszonyt” ne tekintsék „negatív politikai gesztusnak”. Leveleére Sándor József szóban azt válaszolta: türelem, lehet, hogy a közeljövőben megoldódik Rákosi ügye. Helytelenítik, hogy a francia, és az olasz párthoz fordult. Figyelmeztetésekor a Belügyminisztérium bizonynyal a törvény szerint járt el.

A 78. születésnapján Rákosit még mindig örömet adóan sokan köszöntötték Gorkijban. Ő ápolta az influenzás Fenyát: „a háztartást túrhetően vezetem: tányér, pohár még nem tört el a kezem alatt, a tej nem futott ki”. A gorkiji szovjet munkatársai biztatják, hamarosan hazautazhat. „Ha megérjük, meglátjuk!”

Csak hét hónappal Kádár utasítása után került újra a PB elé RM ügye. Akárcsak egy éve, 1970. február 10-én is úgy tervezték, hogy áprilisban lehetne hazahozni, mert a „felszabadulási ünnepségeken már túlleszünk, a X. kongresszustól viszont még elég távol”. Noha a Központi Bizottság 1969-ben felhatalmazta a PB-t az intézkedésre, nem kívántak lépni a KB, sőt a tagság véleményének ismerete nélkül. Nem befolyásolta a pártvezetést, hogy az SZKP megküldte RM menetrendszerinti könyörgő leveleit (címezett: Brezsnyev és Podgornij). Április 16-án, a témában edzett Központi Bizottság könnyebben vette az akadályt, mint egy éve: az egyetlen aggódót megnyugtatták, hogy a belügyi szakemberek „tökéletes biztonságban” fogják elhelyezni Rákosiékat.

A Központi Vezetőség belső tájékoztatója RM hazatéréséről megosztotta a párttagságot. Bár félelmeberőtönnyivel letűnése után sokan fogadták közömbösen a hírt, erősebbnek tűnt az ok hangja, akik nem helyeselték a döntést, mint akik egyetértettek vele. Az Írószövetség rendkívüli taggyűlése RM hazatérését nem fogadja el és nem ért egyet vele: „Sokkal kisebb bűnökért is felelősségre vontunk embereket. Őt nem lehet felelősségre vonni?” Következtetésük: balratolódás várható.

Közvetett „közvélemény-kutatás” is készült: 1970. április 17-én a televízió Fórum című műsorának egyik témája: Rákosi Mátyás. A riporterek „a nézők” kérdéseire válaszolva elmondták: RM a saját akaratából került 1956-ban a Szovjetunióba, ott él, nem halt meg, közel 80 éves, nyugdíjas, és semmiben sem szenved hiányt. Ferenc fia betelefonált, hogy miért él a Szovjetunióban, ha magyar állampolgár, és mikor tér vissza Magyarországra. A Fórum azzal zárult, hogy idő híján nem tudnak minden kérdésre válaszolni. Másnap Ferenc helyreigazította a műsor pontatlanságait. A szerkesztőségnek küldött leveléről a legfőbb ügyész azt írta Biszku Bélának: Biró Ferenc állítása, hogy RM deportáltként él a Szovjetunióban „izgatás megállapítására alkalmas”.

Körülbelül tíz nappal később Sík Endre áthívta magához Biró Ferencet, s megmutatta neki az MSZMP KB újabb, 1970. április 16-i ülésének határozatát: „A Központi Bizottság megvizsgálva Rákosi Mátyás kérését, hozzájárult ahhoz, hogy a közeljövőben visszatérhessen az országba. Politikai tevékenységet nem folytathat.” A sógornő megkönnyezte a hírt, a férje, Ferenc vízumot kért Gorkijba, hogy a hazaköltözésben segítsen nekik, ám róla a szovjet konzulátuson is tudták, hogy csak az MSZMP KB engedélyével utazhat. Lélegzet visszafojtva telt az idő. Május 6-án Ferenc táviratot küldött Fénya fiának Moszkvába, hogy nincs-e valami baj Gorkijban, s nem kell-e odautazni, segíteni a hazatérésben? RM gyors válasza: „mi szilárdan ülünk, semmiféle utazásról nem tudunk, s nem is csomagolunk. Mi az alapja ennek a táviratnak?” Újabb levél: „A KB határozatát már a legkülönbözőbb forrásokból hallottam. Azon kívül ma itt volt a város vb-elnökhelyettese, s közölte, e hó 18-án Moszkvába kéretnek, hogy az odaérkező magyar elvtársakkal tárgyalhassak. Úgy látszik, megint a KB küldötteiről van szó... Én, bár elég gyengén állok, oda fogok utazni, s velem jön Fenyecska is.”

RM még 1970. április 10-én értesítette Kádár Jánost, hogy eljutott hozzá Terracini-nek, az olasz KP PB tagjának a levele, melyben csodálkozik, hogy Rákosi még mindig a Szovjetunióban van, holott már egy éve határoztak a hazaköltözéséről. „Most van hazánk felszabadulásának 25. évfordulója..., kérem, hogy végre engedjenek haza.” 1970. május 11-én a Titkárság elfogadta RM „letelepítésének” tervét. Minden eddiginél szigorúbb garanciákkal kívánták csökkenteni hazatérése kockázatát. Írásban kellett (volna) nyilatkoznia arról, hogy csak előzetes bejelentés után találkozik újságírókkal, illetve külföldi állampolgárokkal, nyilvános rendezvényen is csak bejelentés után vesz részt. Vállalnia kellett (volna), hogy lakásán is mellőzi az összejöveteleket, nem teremt

félreérhető kapcsolatokat, kerüli „a feltűnésre alkalmat adó” helyzeteket. Meg akarták előzni, hogy RM egyetlen nyilatkozattal – saját történetének ismertetésével – fényt derítsen az elmúlt másfél évtized ellentmondásosságára.

RM beleegyezéséért Borbándi János, a közigazgatási osztály vezetője és Harangozó Szilveszter rendőrezredes, a belső elhárítás (III/III) csoportfőnök helyettese utazott Moszkvába. Május 18-án, ugyanabban a Moszkva környéki villában, ahol két éve megállapodtak a hazatéréséről, katonásan felolvasták neki az aláírandó nyilatkozatot. RM megdöbben: hát otthon rosszabbak lennének az életfeltételei, mint amilyenek között a Szovjetunióban él! Kért egy példányt a nyilatkozatból, de csak tanulmányozásra kaphatott belőle. Ha aláírja, rövid időn belül hazautazhat. A bosszús és csalódott RM nem tudta, vállalja, vagy utasítsa vissza? Ráadásul azt akarták bemagyarázni neki, hogy személyes biztonsága miatt van szükség a szigorú rendszerre. Elszörnyedt a gondolatától is, hogy talán még azt is be kell jelentenie, ha moziba menne. Beszélni akart a feleségével. Negyven perc múlva még dühösebben tér vissza: „Nem vállalom, nem írom alá. Sajnálom, hogy idefáradtak.” „Bejelentését tudomásul vesszük, nincs több mondanivalónk, a beszélgetést befejeztük” – felelte Borbándi János.

Rákosi köszönés nélkül hagyta ott őket.

Távirat Ferencnek: „Csak úgy engednek haza, ha vállalom, hogy házi őrizetben tartanak. Ezt elutasítottam. Mátyás.” Mintha meggondolta volna magát, mintha nem mert volna szembenézni a régi új hazával, annyira eltúlozta a hazatérés rendszabályait: „Tegnap beszélgettem Borbándival... aki egy Harangozó nevű rendőrezredes kíséretében közölte, hogy esetleges hazatérésem előtt egy előre elkészített nyilatkozatot kell aláírnom. A nyilatkozatban, melynek másolatát... nem tudtam megkapni, kötelezem magam; hogy egy magányos XII. kerületi házban fogok élni, melyet csak akkor hagyhatok el, ha ezt egy kijelölt személy (ez egy detektív vagy rendőrtisztviselő körülírása), aki velem lakik, előzetes bejelentésem alapján tudomásul veszi... Látogatót, rokonaimon kívül, ugyancsak a kijelölt személynek kell előbb jelentenem”. Az utára is csak előzetes engedély alapján léphet, vagy látogathat meg másokat. Levelet is csak így írhat. „Vagy 12 pontban, két és fél oldalon keresztül voltak felsorolva a tilalmak és korlátozások, melyek lényegében és összességükben a házi őrizet és a rendőri felügyelet vegyületét jelentették. Arra a kérdésemre, hogy ha ezt aláírom, mikor térhetek haza – hetek vagy hónapok múlva –, kitérő választ kaptam; minthogy a 12 feltétel is úgy van kidolgozva és olyan homályos fogalmazással, hogy abba minden újabb korlátozás és szigorítás belefér. En közöltem, hogy ezt a nyilatkozatot nem írom alá. Az éjszaka Gorkijba utazom, s onnan újra írok a KB-nak, s kérem, hogy engedjenek haza annak a nyilatkozatnak alapján, melyet 1968 januárjában Aczél Györgynek és Sándor Józsefnek adtam. A mostani nyilatkozat párját ritkító szövegét közlöm az itteni CK-val (pártközponthoz – P. Á.), s másokkal... Még csak annyit, hogy a fenti házi őrizet természetesen közvetve Fenyecska is érinti, aki nem óhajt ilyen körülmények között élni.”

Május 22-én kérte is Kádártól, hogy elégedjenek meg korábbi nyilatkozatával, hogy otthon nem folytat politikai tevékenységet. Választ most sem kapott. S júniusra elfogyott a hetvenkilencedik évében járó RM, és a tizenegy évvel fiatalabb felesége ereje: kórházba kerültek, majd szanatóriumba. A betegágyról azt írta biztatásul a hazakészülő Csrepka Teréznek: „gondoljon a régi mondásra: mindenütt jó, de legjobb otthon”.

A Politikai Bizottság június 2-án ülésén elfogadta Borbándi és Harangozó Szilveszter jelentését, miszerint Rákosi még mindig politizálni akar, ezért nem ajánlatos enyhí-

teni a hazatérés feltételein. Az öreg, keresztülhúzott minden előzetes számítást. Bármennyit puhították, és bármennyire vágyott is haza, nem volt hajlandó úgy táncolni, ahogy ők füttyültek. Nem engedte megalázni magát. A ház a XII. kerület Arató u. 38 szám alatt február óta készen állt, lakó meg sehöl. A határozat visszavonása nem volt szokás, inkább elfelejtették. Az uralkodó kommunista pártok történetét egyaránt jellemzik a valóra váltott, mint a soha meg nem valósított, vagy az elodázott határozatok. Eggyel több, nem számít. Hallgatni kell róla. Ha valaki mégis rákérdezne, hol van Rákosi, azt kell válaszolni: intézik az ügyet, „folyamatban van”. Magyarázkodásban mindig jók voltak. Noha nem mondták ki, titokban biztos sokan számítottak rá, hogy az öreget előbb-utóbb elviszi az ördög.

A Rákosi házaspár júliusban kerül haza a szanatóriumból a gorkiji lakásba. A Le Figaro augusztus 4-én pedig azt állította, hogy már április végén hazatértek Budapestre. Ferenc megírta a lapnak, hogy fivére „ugyanúgy deportálva van, mint azelőtt”. Levele feltehetően „elkallódott”, legalábbis a hírre nem harapott rá az újság. Pedig RM még mindig tevékeny és élénk volt. Legalábbis az elfogult sógornő ilyenek látta őt, amikor szeptemberben odalátogatott (Ferencet nem engedték ki). Rákosinak jelentenie kellett, hogy vendége van. Erre fél a szovjettől küldtek nekik egy satnya kis csirkét ajándékba. A sógornő a velük töltött öt napon át Mátyással együtt járta az élelmiszerboltokat, sorban állt, cipekedett. Rákosit változatlanul foglalkoztatja a szovjet-kínai viszony. Sajnálta, hogy források híján nem állhat neki „elméletileg kidolgozni az apparátus elidegenedésének témáját”. Megjegyezzük: ez lett volna élete első elméleti cikke. A sógornő előtt megállapította, hogy „még Horthyék idején is jobban tisztelték-becsülték a kétkezi alkotó munkát”, mint „Kádár János országlása” alatt. Pedig Horthyt rettenetesen gyűlölte.

RM szeptember közepén, csak négy hónappal a hazatérés megszégyenítő feltételeinek megismerése után, elküldte Szuszlovnak azt a nyilatkozatot, amit állítása szerint eljuttatott az MSZMP KB-nak. Csakhogy ezt nem tette meg. A levél egyszerű feljelenítés. Elpanaszolta: abba kellett volna beleegyeznie, hogy otthon „az erdőben” fog élni Budán, házi őrizetben. De hazatérése lekerült a napirendről: „a nyilvánosságra hozott KB határozatot... titokban törölték”. Levele – amit állítólag Budapestnek szánt – Szuszlovon keresztül jutott el oda. Mivel Moszkvából nemhogy segítséget, választ sem kapott, egy hónap múlva jóval szelídebb formában megírta ugyanezt most már valóban a magyar KB-nak is. Ebben az 1970. október 16-án kelt utolsó hivatalos levelében azt állította: „Magyarországon eddig nem volt intézményesítve a házi őrizet”. Nem tudni, hogy sorait elolvasta-e Kádár János, s eszébe jutott-e, hogy 1948-ban ő épp akkor lett belügyminiszter, amikor Rákosi Mátyás házi őrizetbe vetette Tildy Zoltán ad-digi köztársasági elnököt.

1970. november 3-án RM panaszkodik a fivérének: „Fenyecska kezd kidőlni a sorból... ő meg folyton engem akar ápolni.” November 27-i kézírásán látszott, hogy beteg. Ez az utolsó levele. Fenyé december 2-án megírta RM utolsó kívánságát is: „Nagyon kérlek benneteket, forduljatok a magyar hatóságokhoz, hogy adjanak engedélyt Mátyás hazatérésére. Itt nincs senki, aki gondoskodna rólunk, kezdődik a zimankós tél. Mi mindketten gyámoltalan öregemberek vagyunk, nincs, aki elmenjen az orvoságért, az utcákat jég borítja, mindig félok, hogy eltöröd kezed vagy a lábad.” Másnap újra kellett írnia: „Tegnap konzílium volt infarktust állapítottak meg. Neki erről nem szóltak” – de a szigorú intézkedésekből rájött, komoly a baj. Az asszony a helyi hatóságokat kérte, hívják meg Ferencéket: „egyedül aligha tudnék megbirkózni az éjjeli

ügyeletekkel. Ő nagyon gyenge”. December 6-án távirat érkezett: „állapota súlyos”. Ferenc nyomban kérte az útlevelet, de csak a Fock Jenő közbejárására kapta meg.

Rákosi Máttyás négy testvére – Ferenc, Zoltán, özv. Bányai Zoltánné, özv. Csillag Miklósné – Kádár Jánoshoz fordult, hogy engedélyezze a súlyos beteg hazatérését. Már a jó hír is enyhítene súlyos állapotán. Kádár nem válaszolt. RM levelére viszont egy hónap alatt elkészült az ötsoros válasz: „hazatérésének feltételeit... nem áll módunkban megváltoztatni”. De mivel tudták, hogy súlyosan beteg, humánus okokból „visszatar-tották” a levelet. Fénya (1970. december 12.): „Az éjszaka nyugodtan telt el... folyik a harc minden napért... az orvosok csodálkoznak az állhatatosságán és önuralmán... mozdulatlanul fekszik a hátán, pedig milyen kín ez... az orvosok nem engedik, hogy a töletek kapott levelekről beszéljek vele, mert ismét nyugtalankodik.”

Ferenc nem kapott repülőjegyet, ezért vonattal utazott, és a riasztás után 11 nappal, december 17-én érkezett Gorkijba. Otléte két hete alatt naplót vezetett. Az állomáson Fénya és a városi szovjet munkatársa fogadta kocsival. Délelőtt bementek a kórházba. A kezelő orvosnő elmondta, hogy Rákosi Máttyás öt napon át válságos állapotban volt. December 4-én a Kreml-kórház két akadémikus professzorának részvételével tartottak konzíliumot. A beteg állapota javul, azonban még nagyon gyenge, a veséje sincs rendben. Jelenleg a legkisebb izgalomnak sem szabad kitenni, ezért az orvosnő megkérte Ferencet, hogy legalább négy napig ne látogassa fivérét – közben ő felkészíti a találko-zásra. Így történt. 1970. december 21., Ferenc: „Megcsókoltam [a] homlokát”, az üdvö-zleteket „nagyon halk szavakban köszöni meg”. „Érdeklődött a PB tagjairól és igen nyugtalanították a lengyel események (a rádióból ismerte).” [Rákosi elvtárs] „nagy elismeréssel szólt az orvosairól és a gyógykezelő személyzetről.” „Ezen a napon 3 percre a jobb oldalára fektették, a hőmérséklete normális volt.”

1970. december 22. „Hangulata érezhetően jobb, mint tegnap. Élénken érdeklődik a családtagok iránt... Ismét a lengyel eseményekről kérdezett... reményét fejezte ki, hogy a Párt felülkerekedik a nehézségeken.” Gyógyulását derűlátóan értékelte, „a hazatérését már kevésbé”. „Hangulata jó volt, a két akadémikust kedvező jelként értékelte.” 1970. december 24.: „az orvosnő fékezi a táplálkozását” a gyenge szíve miatt. Az ápolószemélyzet olyan melegséggel beszél róla, „mintha az édesapjuk vagy nagyapjuk lenne”. 1970. december 27.: „Tekintettel nagyfokú fáradtságára, megegyeztünk abban, hogy két napon át nem keressük fel.” Ezen a napon Ferenc levélben arra kérte Brezsnyevet, hogy fogadja fivére hazatérése ügyében.

1970. december 30.: Ferenc megfázott, nem látogatta. „Mielőbbi rendbejövését kívánt nekem.” 1970. december 31.: „Három napja nem találkoztunk, ez az idő alatt szembeötlően megjavult az állapota. Az egész kórházi személyzet, az igazgatót is bele-számítva, szinte búcsújártak Búék köszöntésükkel... Még ebben a súlyos és majdnem hogy mozdulatlan helyzetében is emberi méltóságának magaslatán van, s az emberek mély meghatottsággal tekintenek fel reá... Az ország minden részéből, eddig több mint 200 üdvözlőlevél érkezett.” 1971. január 3.: „Ma már fel-feltörték humorának sugarai is... Megbeszéltük, hogy felveti orvosai előtt az intenzívebb táplálkozás kérdését (gyümölcs, limonádé, hús stb.).” 1971. január 4.: „Ezen a héten már valószínűleg felül.” 1971. január 7.: „Elmondtam neki, amennyiben nem kapok pozitív választ a követség-ről (kiutazási engedély-meghosszabbítás), úgy kénytelen leszek 11-én éjfélkor el-utazni... Megkért arra, hogy vigyek ajándékcsomagokat a nővéreknek és Zoltánnak.” A professzor kijelentette, hogy „a szíve már olyan állapotban van, mint az infarktus

előtt”. 1971. január 10.: „Reméli, hogy tekintettel a közelgő 80-ik évére mégiscsak hazakeresztik.”

Ferencet közvetlenül hazaindulása előtt felkereste a városi szovjet elnökhelyettese a Brezsnyevnek írott levele miatt. Az üzenet a régi: nem a szovjet kormány az illetékes. Biró Ferenc közölte: a kis Magyarország nem kényszerítheti a szovjet szuperhatalmat arra, hogy Rákosi Mátyást a Szovjetunióban tartsák. Hazatérése semmiféle kárral nem járna, a lakosság többsége úgy tudja, hogy otthon van. A szovjet kormány „sugalmazhatja a magyar kormánynak” Rákosi hazatérését. Az elnökhelyettes megígérte az üzenet tolmácsolását. Itthon Ferenc azt mondta a családjának, hogy testvére mindig tiszta, értelemről csillogó szeme már zavaros volt.

RM állapota még két hétig javult. Fénya, 1971. január 27: „Mátyás rosszabbul van, bonyodalmak a veséivel, lázas.” Hirtelen fontossá vált RM: állapotáról az SZKP KB osztályvezetője adott gyors és alapos jelentést a magyar vezetésnek (is). 1971. január 28.: „Mátyást megműtötték.” A veseműtét előtti konzíliumra Gorkijba utazott a Kreml Kórház igazgatója, és a Szovjetunió főurologusa. Másnap: „A nővér azt mondta: »a varrat jó, sápadt... A vizelet normálisan megy, világos, jó.” A pártjelentés szerint: a szívinfarktus folyamán komplikáció lépett fel a prosztatata működésében. „A hagyományos orvosi beavatkozás hatástalannak bizonyult.” Fénya, 1971. január 31.: „Az ereje a végső határán van. Én csak 2-3 percig láttam őt, tovább nem engedtek... megismételelem kérésemet: forduljatok a magyar K-hoz [kormányhoz] és párthoz, hogy tüstént adjanak neki engedélyt a hazatérésre. Ez talpra állítaná.” 1971. február 2.: „beszéltem vele, de olyan gyenge, hogy mindvégig szundikált... ezek től az átélésektől már alig állok a lábamon... remélem, hogy az erejét ő már Nátatok, a Ti szeretetekkel és segítségetekkel fogja helyreállítani”. De a veseelégtelenség legyőzte.

Tizenöt évnél valamivel többet töltött hazájában, börtönben, s valamivel kevesebbet száműzetésben második hazájában. Minden hatalomban töltött évre nagyjából három év büntetés jut. Az egyik felét előre kapta, a másik részét utólag, ám ha megtorlásul szabták is rá, valójában ez kegyelem volt.